

Družbeni vpliv vojnih veteranov: primerjava veteranov vojne za Slovenijo 1991 ter veteranov vojne na Kosovu 1998–1999¹

Ljubica Jelušič in Valdona Gashi

317

Uvod

Vojni veterani so osebe, ki so aktivno sodelovale v vojnah svojih držav. Države praviloma poskrbijo za določene oblike socialnega in zdravstvenega varstva ter za druge družbene ugodnosti za te osebe, ker se jim s tem želijo zahvaliti za njihov prispevek oziroma za žrtvovanje za domovino v vojnih časih. Status in pravice vojnih veteranov se določijo z zakonodajo, posamezniki pa morajo skladno z določenimi pravili formalno dokazati, da so upravičeni do statusa vojnega veterana.

Pri opredeljevanju pojma veteran, ki pomensko presega pojem vojni veteran, obstaja v mednarodnem okolju nekaj posebnosti. Ponekod so veterani lahko samo tisti, ki so sodelovali v preteklih vojnah. Drugod so veterani predvsem bivši pripadniki oboroženih sil, ki so bili odpuščeni na časten način. V nekaterih državah vključujejo med vojne veterane tudi vse tiste, ki so sodelovali v mednarodnih operacijah in misijah. V vseh primerih pa gre za pomembno značilnost civilno-vojaških odnosov, kot zapišejo Dandeker et al. (2006), s katero države priznajo prispevek, ki so ga možje in žene oboroženih sil dali za svojo domovino, ter tudi poskrbijo za oskrbo in podporo za veterane in za njihove družine takrat, ko ti zapustijo oborožene sile. V tem prispevku bomo upoštevali samo tiste veterane,

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. Avtorici sta prve izsledke raziskave, ki je bila podlaga za ta prispevek, predstavili na konferenci ERGOMAS 2024 v Stockholmu (Jelušič, Gashi, 2024).

ki so kot pripadniki oboroženih sil sodelovali v preteklih vojnah, v katere so bile vključene njihove države.

Strokovna literatura o vojnih veteranih se pogosto ukvarja z njihovimi zdravstvenimi problemi, ki so posledica poškodb ali pretresljivih dogodkov, ki so jim bili priča v vojni (Nisenbaum et al., 2004; Moore et al., 2025). Nekateri viri obravnavajo problematiko družbene vključenosti ali izključenosti veteranov (Eyni, Musavi, 2024). Hannel (2023), vojni veteran in pripadnik ameriških marincev, pa je oblikoval teoretični okvir za proučevanje veteranov kot posebne skupine prebivalcev, ki jih imenuje »veteransko ljudstvo« (Veteran Peoplehood), ki ga sestavljajo štiri bistvene sestavine, to so skupna zgodovina, poseben jezik, rituali in odnos do prostora, na katerem so se veterani vojskovali. V raziskavi, iz katere izhaja ta prispevek, smo si zastavili raziskovalna vprašanja o tem, ali so vojni veterani poleg določenih bonitet od države in javnosti prejeli ustrezno mero časti in slave, to je neke vrste družbeno priznanje, v zameno za svoje žrtvovanje in ali imajo vpliv v družbi (in na družbo, še zlasti na mlade generacije), zlasti ob vprašanjih, ki se nanašajo na ohranjanje spominov na vojno, v kateri so se borili za neodvisnost svojih držav, ter na oblikovanje zakonodaje, ki opredeljuje veteranski status.

Kot študiji primerov smo izbrali vojne veterane dveh vojn, ki sta potekali na ozemlju nekdanje Jugoslavije, in sicer vojaške veterane vojne za samostojno Slovenijo leta 1991 in veterane vojne na Kosovu v obdobju 1998–1999. Obe državi sta pred letom 1991 uporabljali skupno jugoslovansko regulativo za področje vojnih veteranov, statuse vojnih veteranov pa sta zakonsko urejali kmalu po končanih balkanskih vojnah (Slovenija leta 1995; Kosovo leta 2014). Čeprav sta vojni, v kateri sta bili ti državi vključeni, trajali različno dolgo, pa smo v pogovorih z veterani zaznali, da ti na svoje vojne gledajo drugače kot zgodovinarji in pravniki in da merijo dolžino vojne glede na svoje lastno angažiranje v pripravah in poteku vojne ter v njenem zaključku, ki sega onkraj datumov mirovnih sporazumov. Obe vojni sta, kljub razlikam v dolžini in intenziteti, pripeljali do pomembnih notranjepolitičnih in zunanjepolitičnih sprememb. Teoretsko izhodišče za ta prispevek tvorijo teorije družbenega vpliva in priznanja.

Teorije družbenega vpliva in priznanja

Analiza družbenega položaja vojnih veteranov zahteva razumevanje mehanizmov, po katerih se oblikujejo posameznikove in skupinske identitete ter njihov družbeni status. V tem kontekstu sta ključna pojma družbeni vpliv in družbeno priznanje, ki pojasnjujeta, kako se odnosi moči, norme in vrednote zrcalijo v

načinu, kako družba prepozna ali zanemara določene skupine. Teorije družbenega vpliva in priznanja omogočajo povezovanje mikro- in makroravni družbene dinamike: na mikroravni se osredotočajo na posameznikovo notranje sprejemanje družbenih vrednot, na makroravni pa na institucionalne in strukturne procese, ki določajo družbeni status in dostop do pravic.

Na mikroravni se teoretsko izhodišče opira na klasične modele družbenega vpliva, med katerimi je najvplivnejši model Herberta C. Kelmana (1958), ki razlikuje med tremi procesi: privolitev/strinjanje (compliance), identifikacija (identification) in internalizacija/ ponotranjenje (internalization). V procesu privolitve/strinjanja se posameznik za določeno vedenje odloči zaradi zunanjih nagrad ali kazni, ne pa zaradi dejanskega strinjanja z vrednotami. Identifikacija pomeni, da se posameznik poistoveti s skupino ali osebo, ki jo spoštuje, in tako prevzame določene norme, da bi ohranil to pripadnost. Šele na ravni internalizacije ali ponotranjenja pa postanejo vrednote, norme in prepričanja del posameznikovega notranjega sistema – sprejme jih torej zaradi njihove notranje smiselnosti, in ne le zaradi zunanjih pričakovanj.

Na makro ravni razumevanje družbenega položaja veteranov dopolnjujejo teorije priznanja in redistribucije, ki obravnavajo širše institucionalne in strukturne mehanizme družbene pravičnosti. Axel Honneth (1995) v teoriji priznanja poudarja, da so posameznikovo dostojanstvo, samospoštovanje in občutek družbene vključenosti odvisni od treh oblik priznanja: čustvenega (emotional), pravnega (legal) in socialnega (social). Čustveno priznanje se vzpostavlja v intimnih odnosih, pravno priznanje zagotavlja enakopravnost prek zakonodaje, socialno pa se uresničuje v širši družbi s spoštovanjem posameznikovega prispevka. Kadar katera od teh oblik odpove, pride do izkušnje nepriznanja, zaradi katere se posameznik počuti ponižanega in/ali izključenega.

Pogled na priznanje pa dodatno razširi Nancy Fraser (1995, 2000), ki opozarja, da sama simbolna dimenzija priznanja ne zadostuje za dosego družbene pravičnosti. Po njenem je treba sočasno obravnavati dve dimenziji – priznanje in redistribucijo. Priznanje se nanaša na kulturno in simbolno vrednotenje družbenih skupin, redistribucija pa na pravično delitev materialnih virov. Neenakost torej ni zgolj moralni ali simbolni problem, temveč tudi ekonomski.

Združitev pogledov Kelmana, Honnetha in Fraser omogoča celostno razumevanje družbenega vpliva in priznanja v postkonfliktnih družbah. Kelman pojasnjuje psihološki proces sprejemanja družbenih norm, Honneth izpostavi moralno dimenzijo medosebnega in institucionalnega priznanja, Fraser pa opozarja na strukturne in materialne pogoje družbene pravičnosti. Vsi trije pristopi skupaj tvorijo analitični okvir, ki pojasnjuje, zakaj formalni status in zakonsko priznanje veteranov še ne pomenita njihove dejanske družbene integracije in zakaj je re-

snično priznanje mogoče šele, ko se simbolne in materialne dimenzije družbene podpore medsebojno dopolnjujejo.

Vsi trije omenjeni sociološki pristopi so bili v proučevanju družbenega vpliva in priznanja dokaj vplivni, saj jih sodobne raziskave ponovno obravnavajo v različnih družbenih kontekstih in s tem potrjujejo njihovo trajno aktualnost. Van den Brink et al. (2020) teorijo Nancy Fraser poglobijo z analizo napetosti med normativnimi zahtevami po priznanju in redistribuciji v evropskih družbah. Knieriem in Lagendijk (2025) pa uporabljata okvir priznanja in redistribucije v empirični študiji gentrifikacije, s čimer pokažeta, da ta teoretični pristop ostaja relevanten tudi za razumevanje sodobnih urbanih in razrednih preobrazb. Dodatno Hannel (2023) razvije model, ki povezuje teorije družbenega vpliva in priznanja ter kolektivne identitete ter jih aplicira neposredno na skupine vojnih veteranov. Pri tem izpostavlja, da veterani predstavljajo poseben primer družbene skupnosti, ki nenehno prehaja med priznanjem in marginalizacijo.

Kratka predstavitev vojne za Slovenijo in vojne na Kosovu

Vojna za Slovenijo leta 1991

Slovenska osamosvojitvena vojna ali vojna za Slovenijo je znana tudi kot desetdnevna vojna in je potekala kot manjši oboroženi spopad med vojaškimi in policijskimi silami države SFRJ na eni strani ter enotami Teritorialne obrambe in milice Republike Slovenije na drugi strani. V podporo varnostnim strukturam in v namen odpravljanja posledic spopadov so bili na slovenski strani vključeni še številni pripadniki civilne zaščite, civilne obrambe, novinarji in delavci vseh sestavin kritične infrastrukture ter državljani prostovoljci. Potem ko je slovenska stran sprejela osamosvojitvene zakone, se je 25. junija 1991 zvečer v Beogradu sestal Zvezni izvršni svet, ki je avtoriziral poseg vojaških in policijskih enot proti Sloveniji. Prihod dodatnih zveznih varnostnih sil se je ponekod začel že 26. junija (Primorska), že naslednji dan, 27. junija 1991, pa se je začel oboroženi poseg, ki so ga na slovenski strani označili za agresijo, saj je še isti dan prerasel v vojaški spopad. V spor se je po diplomatski poti vključila Evropska gospodarska skupnost (EGS)², ki je sprejela

2 EGS se je po sprejetju Pogodbe o Evropski uniji ali Maastrichtske pogodbe 7. februarja 1992 preimenovala v Evropsko unijo.

odločitve o nujnosti prenehanja spopadov, 7. julija 1991 pa je trojka zunanjih ministrov Italije, Nizozemske in Portugalske prišla na Brione, kjer se je sestala z visoko politično delegacijo Slovenije, Hrvaške in zveznih jugoslovanskih oblasti. Po večurnih pogajanjih je bila sprejeta Brionska deklaracija, ki je zahtevala prekinitev ognja ter zaustavitev vseh vojaških spopadov, umik vseh oboroženih sil nazaj v vojašnice in zamrznitev procesa osamosvojitve Slovenije za tri mesece. Nadzor nad premirjem naj bi izvajala posebna opazovalna misija. Še istega meseca, 18. julija 1991, je zvezno predsedstvo SFRJ sprejelo sklep, da se enote JLA v treh mesecih umaknejo iz Slovenije. Popoln umik enot JLA iz Slovenije je bil zaključen 25. oktobra 1991.

Vojna na Kosovu v letih 1998–1999

321

Vojna na Kosovu je kot oboroženi spopad potekala med 28. februarjem 1998 in 11. junijem 1999, in sicer med vojaškimi in policijskimi silami Zvezne republike Jugoslavije (ZRJ) ter enotami kosovskih Albancev, ki so se poimenovala Osvobodilna vojska Kosova (OVK). V spopad so se vključile še Natove letalske sile. Odnosi med ZRJ in kosovskim prebivalstvom so se zelo zaostriili po oboroženem spopadu v vasi Prekaz na območju Drenice, od koder je izhajal eden od ustanoviteljev OVK, Adem Jashari. Srbske sile so 5. marca 1998 vas Prekaz³ obkolile in v treh dneh napadov pobile 58 ljudi, od tega je bilo 48 članov družine Jashari, velik del med njimi žensk in otrok, padel pa je tudi Adem Jashari. Po tem spopadu so se ljudje začeli množično vključevati v OVK. Čeprav je bilo več diplomatskih poskusov za zaustavitev spopadov, je k premirju pripomogla predvsem operacija letalskih sil Zveze Nato *Zavezniška sila*, ki se je začela 24. marca 1999. »Oboroženi spopad med Natom in ZRJ se je končal po 78 dneh s podpisom Vojaško-tehničnega sporazuma med Natom in ZRJ, znanega tudi kot Sporazum iz Kumanova (9. junija 1999), ki je zahteval postopen umik enot ZRJ s Kosova« (Zupančič 2015, str. 67). Varnostni svet Organizacije združenih narodov je 10. junija 1999 sprejel resolucijo 1244 (UN SC Res 1244 (1999)), naslednji dan, 11. junija 1999, pa so na Kosovo prispele prve enote mednarodnih varnostnih sil KFOR.

3 V Prekazu je bil po vojni postavljen najbolj monumentalen spomenik vojni na Kosovu in tudi legendarnemu poveljniku Jashariju, Spominski kompleks Adem Jashari.

Zakonodajni okvir statusa vojnih veteranov

Proučili smo zakonske osnove za ureditev statusa vojnega veterana v obeh državah in v intervjujih z veterani ugotavljali, koliko se pravice, zapisane v zakonih, dejansko izvajajo oziroma, katere pravice in ugodnosti veterani sploh poznajo in uveljavljajo.

Zakon o vojnih veteranih Republike Slovenije

Republika Slovenija je Zakon o vojnih veteranih (ZVV) sprejela 6. 11. 1995 in ga začela izvajati s 1. 1. 1996. Do takrat so bili za zaščito pravic vojnih veteranov v veljavi zvezni in republiški predpisi iz nekdanje skupne države Jugoslavije.

Slovenski ZVV je Republika Slovenija spreminjala in dopolnjevala leta 1999, 2003, 2006 in 2014. Vanj je posegala tudi zaradi odločitve ustavnega sodišča leta 2002 in leta 2006 ter zaradi uskladitve z drugimi zakoni.

Za vojne veterane je bil v Vladi RS med leti 1990–1992 pristojen Republiški komite za borce in vojaške invalide, takratni minister je bil Franc Godeša, kasneje pa se je ta vladna tematika prenašala na različna ministrstva. Do leta 2021 je bilo za vojne veterane pristojno Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (MDDSZ), ki je skrbelo tudi za vojne invalide in civilne invalide vojne. Potem so zadeve varstva vojnih veteranov prenesli na Ministrstvo za obrambo (MORS), znotraj katerega deluje Direktorat za vojne veterane in vojaško dediščino (DVVVD).

Slovenija je po letu 1995 poskušala celovito urediti vsa vprašanja podpore in varstva države v zvezi z vojnimi veterani, in sicer za vse kategorije vojnih veteranov iz zgodovine Slovenije, to je za borce za severno slovensko mejo po koncu 1. svetovne vojne ali t. i. Maistrove borce, za pripadnike organizacije TIGR v času do leta 1941, za veterane iz obdobja narodnoosvobodilnega boja v času druge svetovne vojne, vključno s t. i. španskimi borci in sorodnimi kategorijami, in za veterane osamosvojitvene vojne leta 1991, ki jih je številčno največ.

Kljub prizadevanjem države za celovito reševanje podpore veteranom vojne v letu 1991 in zlasti njihovega statusa, pa te zadeve še vedno niso urejene tako, da bi vključevale vse kategorije oseb, vključenih v obrambno delovanje v osamosvojitveni vojni. O tem priča tudi dve odločbi ustavnega sodišča in dejstvo, da določenim kategorijam sodelujočih oseb s področja t. i. civilne obrambe še vedno ni omogočena pridobitev statusa (npr. novinarji, postavljalci ovir in kurirji v mobilizacijskih komisijah občinskih obrambnih organov) (Šteiner, 2025)⁴. Čeprav v

4 Dr. Alojz Šteiner, organizator Manevrske strukture Narodne zaščite, veteran vojne za Slovenijo, predsednik Zveze slovenskih častnikov 2014 – 2022 in nekdanji načelnik

to še niso vključene vse kategorije oseb, ki so sodelovale v osamosvojitveni vojni, je bilo v Sloveniji po statistiki na dan 31. decembra 2024 skupno registriranih 67.539 vojnih veteranov vseh kategorij. Veteranski dodatek je v letu 2024 prejelo 6.352 upravičencev.⁵

5. člen ZVV določa varstvo vojnih veteranov in v tem okviru so določene tudi naslednje pravice veteranov: (1) veteranski (finančno socialni) dodatek, (2) letni (finančni) prejemek (za posebno kategorijo veteranov) (3) zdravstveno varstvo, (4) zdraviliško in klimatsko zdravljenje, (5) brezplačna vožnja (z javnimi prevoznimi sredstvi, tako kot za upokojence), (6) pogrebina in (7) priznanje (dvojne) pokojninske dobe (za obdobje vojne). Pogoj za uveljavljanje večine pravic je ta, da vojni veteran doseže 50. leto starosti, kar pomeni, da pred tem letom starosti ne uživa nobenih veteranskih ugodnosti, čeprav ima urejen status, razen v primeru, če bi pri njem prišlo do trajne in popolne izgube delovne zmožnosti (6. člen ZVV). Postopek za pridobitev statusa vodijo upravne enote. Nekatere pravice so bile v prvotnem zakonu sicer predvidene, vendar so bile v številnih spremembah ZVV črtane.

Status vojnih veteranov pripada tistim, ki so delovali za osamosvojitve Slovenije v času vojaške agresije na Republiko Slovenijo od 26. 6. do 18. 7. 1991, in tistim, ki so v času od 17. 5. 1990 do 25. 6. 1991 bili organizatorji ali sodelavci Manevske strukture Narodne zaščite ali pa so bili pripadniki Jugoslovanske ljudske armade (JLA), ki so opravljali vojaške, obveščevalne in protiobveščevalne naloge v korist Republike Slovenije (2. člen ZVV). Glede na določitev obdobja, v zvezi s katerimi nekomu lahko pripade veteranski status, lahko sklepamo, da je zakonodajalec v obdobje »vojne« zajel tudi čas priprav na osamosvojitve.

Veterani vojne za Slovenijo lahko uveljavljajo status vojnega veterana z dvojno pokojninsko osnovo za obdobje od 26. 6. do 18. 7. 1991, kar pomeni, od dneva razglasitve samostojnosti Slovenije pa do dneva, ko je jugoslovansko predsedstvo sprejelo odločitev o popolnem umiku vojaških enot iz Slovenije.

Generalštaba Slovenske vojske, si je vsaj deset let prizadeval, da bi se zakonsko uredil še položaj tistih posameznikov, ki jih je ZVV doslej obšel.

5 Podatki o številu veteranov so bili objavljeni v predlogu Zakona o spremembah ZVV, ko je bil ta julija 2025 vložen v parlamentarno proceduro. Veteranski dodatek je splošni socialni korektiv, ki ga ne le vojni veterani, temveč tudi drugi socialno ogroženi posamezniki prejemajo kot »varstveni dodatek«, le da je v ZVV opredeljen kot veteranski dodatek.

Kosovo – zakon o vojnih veteranih Osvobodilne vojske Kosova (Law on Kosovo Liberation Army War Veterans⁶)

Na Kosovu je status vojnih veteranov urejen v zakonu z oznako št. 04/L-261, ki je bil sprejet 3. 4. 2014, objavljen pa je bil v Uradnem listu Republike Kosovo št. 26 23. aprila 2014. V naslovu zakona pa je pomembna posebnost, saj ne govori o vojnih veteranih na splošno, temveč o vojnih veteranih Osvobodilne vojske Kosova.

Zakon o vojnih veteranih OVK (ali krajše ZVVOVK) določa različne statusse znotraj kategorije vojnih veteranov, ki imajo glede na stopnjo intenzivnosti svojega sodelovanja v OVK tudi različne pravice. Ti statusi so: vojni invalidi OVK, borci OVK do konca vojne, izgnanci (iz sestava OVK), člani OVK, sodelujoči v vojni, ki so bili v OVK določen čas, ne pa stalno, in pogrešani člani OVK, katerih usoda še ni znana. Do pravic iz naslova veterana so upravičeni tudi družinski člani, ki so opredeljeni kot mož, žena, otroci, zunajzakonski otroci, posvojenci, starši, očim, mačeha, pastorek, pastorka ter zunajzakonski partner/partnerica.

Za status vojnega veterana posameznik zaprosi z vložitvijo vseh predpisanih dokumentov, o njegovi vlogi pa odloča Vladna komisija za priznanje in potrditev statusa veterana. V postopku je določena tudi vloga javnosti, saj komisija javno objavi sezname vseh tistih, ki so v določenem obdobju zaprosili za status veterana po predvidenih kategorijah. Prosilci lahko svoje vloge v 30 dneh dopolnijo, pri čemer dokazujejo, v katero kategorijo sodijo. Poleg njih samih pa lahko državljani, ki prosilce poznajo, v 30 dneh pošljejo komisiji dokaze o posameznih osebah s seznama, bodisi v njihov prid bodisi dokaze o njihovi neprimernosti za status vojnega veterana. Komisija nato odloči o celotnem seznamu.

Pravice in ugodnosti, ki gredo vojnim veteranom, se razlikujejo glede na to, ali so bili veterani borci ali pa samo člani OVK. Za kategorijo borcev so predvidene osebne veteranske pokojnine, ki pa jih dobijo samo pod pogojem, da nimajo nobene druge pokojnine, če pa so bili po vojni tudi zaposleni v Kosovskem zaščitnem korpusu, se morajo odločiti, katero pokojnino bodo uživali. Dodatek k pokojnini je predviden za tiste borce, ki so bili zaposleni, vendar bi bila njihova pokojnina, ko bodo do nje upravičeni, nižja od pokojnine borca veterana. S tem dodatkom se višina pokojnine izenači s tisto, ki pripada borcem. Višina pokojnine naj bi bila enaka višini minimalne plače, o njej pa odločata kosovska vlada in parlament, skladno s proračunskimi zmoglostmi, vsako leto ob koncu leta oziroma takrat, ko določata višino minimalne plače za naslednje leto.

6 V prispevku smo upoštevali angleški prevod tega zakona.

V primeru smrti veterana se pokojnina deduje, in sicer v višini 70 odstotkov. Za vse veterane je predvidena pravica do brezplačne zdravstvene oskrbe v javnih zdravstvenih ustanovah. Če pa v njih ni mogoče priti do ustreznih storitev, so veterani lahko pod posebnimi pogoji napoteni v zasebno zdravstvo doma ali v tujini. Vsi veterani imajo pravico do določenih prednosti pri zaposlovanju v javnem sektorju. Borci veterani so upravičeni do brezplačnega mestnega prevoza in polovične cene primestnega javnega prevoza, imajo pa tudi pravico do dvojne pokojninske dobe pri pridobivanju pogojev za pokojnino. Vsi veterani imajo ugodnosti pri strokovnem izobraževanju. Imajo tudi pravico do stanovanja, če živijo v neprimernih stanovanjskih razmerah. Borci in njihovi družinski člani imajo tudi prednost pri vpisu v javne izobraževalne ustanove, oproščeni pa so tudi takse pri vpisu na javne univerze. V primeru smrti je za vse veterane predvideno pokri-tje pogrebnih stroškov.

Uresničevanje veteranskih pravic in družbena vloga veteranov – ugotovitve iz kvalitativne empirične raziskave

Empirično raziskavo med veterani v obeh državah smo izvajali v obliki intervjujev s pomočjo polstrukturiranega vprašalnika. Imeli smo vnaprej pripravljena vprašanja o veteranovi vlogi v vojni, o uresničevanju veteranskih pravic, o pomenu žrtvovanja v vojni ter o socialni vlogi veteranov danes, zlasti z vidika javnih časti in ohranjanja spominov na njihov prispevek k neodvisnosti svojih držav. Ta vprašanja smo, glede na specifične delovanja posameznikov v obeh vojnah, dopolnjevali s podvprašanji. Pri navajanju iz intervjujev uporabljamo oznako SLOVET za slovenske veterane in KOSVET za veterane s Kosova.

Intervjuji so potekali v letih 2024 in 2025. Večinoma smo jih posneli in naredili prepise, v primerih, ko snemanje ni bilo mogoče, pa smo intervjuje sproti zapisovali. Intervjuji so potekali v živo ali na daljavo, po aplikaciji Zoom. Vzorčenje smo opravili s pomočjo prilagojenega vzorca snežne kepe. Začeli smo z intervjuji pri veteranih, ki smo jih osebno poznali, te pa smo zaprosili za imena drugih veteranov, ki jih poznajo in ki bi bili pripravljeni odgovoriti na naša vprašanja. Z veterani OVK je bilo do septembra leta 2025 opravljenih 11

intervjujev, s slovenskimi veterani pa smo opravili 7 intervjujev⁷. Raziskava se še nadaljuje. V nadaljevanju bomo prikazali rezultate dosedanje kvalitativne raziskave po posameznih vsebinskih sklopih, ločeno po državah.

Ugotovitve iz kvalitativne raziskave (Slovenija)

Opis vzorca in potek raziskave

326

Raziskavo med veterani vojne za Slovenijo smo začeli tako, da smo najprej opravili intervjuje s tremi veterani, ki smo jih osebno poznali. Izhajajo iz Pomurja, Štajerske in Primorske. Z njihovo pomočjo smo vzpostavili stike z drugimi veterani, štiri od teh smo tudi intervjuvali. Tri intervjuje smo izvedli v živo, štiri pa po Zoomu. Intervjuji so trajali od 60 do 120 minut. Intervjuvanci so izrazili preseñenje nad tem, da je njihov boj v vojni za Slovenijo zanimiv za raziskovalce, in hvaležnost, da se jih je nekdo spomnil vprašati po njihovi presoji družbene vloge veteranstva v Sloveniji.

Uresničevanje zakonodaje in vpliv na zakonodajo

Zakon o vojnih veteranih (ZVV) je v izvorni obliki predvideval vrsto ugodnosti za veterane, vendar se je pri njihovi uveljavitvi z leti postopoma pokazalo, da je nekatere mogoče udejanjiti, nekatere pa niso uresničljive. Večina pravic je vezana na 50 let starosti veterana. Vsi intervjuvanci so izpostavili pomembno finančno ugodnost pri dodatnem zdravstvenem zavarovanju oziroma obveznem zdravstvenem prispevku, do katerega so bili upravičeni po 50. letu starosti. Ta ugodnost se izvaja dosledno za vse veterane, in sicer z odločbami upravnih enot. Ko je bilo s 1. 1. 2023 to dodatno zdravstveno zavarovanje spremenjeno v obvezni zdravstveni prispevek, se tega ravno tako pokriva iz državnega proračuna, v letu 2025 ta znaša 37 evrov mesečno.

7 Intervjuje z 10 veterani OVK je na Kosovu v živo opravila raziskovalka Valdona Gashi. En intervju s kosovskim veteranom je bil opravljen v Sloveniji. Intervjuji z veterani slovenske osamosvojitvene vojne so bili opravljeni v živo ali po Zoomu. Vsi so bili posneti in prepisani.

Veterani, katerih dohodek ne dosega določenega cenusa, imajo možnost zaprositi za že omenjeni veteranski dodatek.

Veterani omenjajo, da je brezplačna vožnja z javnim medkrajevnim linijskim prevozom možna šele, ko se upokojijo, saj je ta pravica uzakonjena za vse upokojence in za starejše od 65 let, če niso zaposleni. To posledično pomeni, da bi jim pripadla ne glede na njihov veteranski status. Eden od veteranov je bil zelo kritičen glede te pravice: »Bom kritičen do ministrice⁸, vsepovsod navaja, 'upokojenci in veterani' imajo zastoj javni prevoz, kar ni res. Veteran sem jaz še v službi, in dokler sem v službi, nimam javnega prevoza zastoj, ko pa pridem v penzijo, pa je tako brez veze, potem pa to tako uveljavljam kot upokojenec« (SLOVET4).

Podobno ugotavljajo, da se pravica do klimatskega in zdraviliškega zdravljenja izvaja tako kot za vse druge državljane, po enakem predhodnem zdravniškem pregledu, in jo je zelo težko uveljaviti. Večina veteranov za to pravico ni vedela oziroma je nikoli niso uporabili. Priznanje dvojne pokojninske dobe za čas vojne je dvorezen meč. Veterani so bili na račun vojne upravičeni do skrajšanja delovne dobe ob upokojevanju, vendar so ugotovili, da jim to prinese nižjo pokojninsko osnovo, zato se za to pravico večinoma niti niso odločali. Intervjuvani veteran je ta paradoks pojasnil takole:

»Saj zraven tega je še tudi, da imamo tisti čas udeležbe v vojni priznано kot dvojno delovno dobo. Ampak, ker za to obdobje ni bilo plačanih prispevkov, pomeni, da če to koristiš, ti to lahko tudi zniža pokojninsko osnovo, tako da to običajno veterani ne koristijo« (SLOVET2).

Veterani vojne za Slovenijo prek svojih veteranskih združenj sodelujejo v procesih odločanja o spremembi zakonodaje z njihovega področja in so v teh procesih tudi zelo aktivni. Med poslanci v Državnem zboru je v vsakem sklicu nekaj vojnih veteranov, ki so tudi zagovorniki sprememb, vendar je uveljavljanje sprememb povezano s kompromisi z drugimi veteranskimi organizacijami ter s splošno finančno situacijo v družbi. Tako so npr. veterani pripravili izhodišča za dopolnitev seznama upravičencev do statusa vojnega veterana, ki pa so v zakonodajnem postopku odprta že več kot štiri leta (SLOVET1).

Čeprav so veteranske pravice v zakonodaji videti zelo obširne, pa je njihovo dejansko uveljavljanje veliko ožje; omejeno je predvsem na dodatno zdravstveno zavarovanje oziroma na obvezni zdravstveni prispevek. Veterani so s tem

8 Brezplačen javni medkrajevni linijski prevoz za upokojence po 65 letu starosti je začel veljati leta 2020, potem ko je Vlada RS na predlog ministrstva za infrastrukturo predlagala Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o prevozih v cestnem prometu (2019). Ministrica za infrastrukturo je bila Alenka Bratušek.

zadovoljni, saj pravijo, »da je slovenski nabor bonitet ustrezen in ni nesorazmeren z časom trajanja osamosvojitvene vojne« (SLOVET1); in še: »Jaz sem zadovoljen, zelo zadovoljen, da mi država plačuje to zdravstveno zavarovanje« (SLOVET4).

Delovanje veteranskih organizacij

Veterani vojne za Slovenijo so dobro organizirani. Najbolj številčni sta Zveza veteranov vojne za Slovenijo (ZVVS), ki združuje vojaške veterane, in Zveza policijskih veteranskih društev Sever, ki združuje policijske veterane. Poleg teh dveh veteranskih organizacij delujejo še veteranske organizacije, katerih člani niso samo veterani (npr. Združenje za vrednote slovenske osamosvojitve ali VSO), in številne manjše veteranske organizacije (vsaj pet), ki so vezane na posamične dogodke ali enote iz osamosvojitvene vojne (npr. Zveza društev in klubov MORiS in Združenje veteranov 90–91 mesta Ljubljane). Poleg veteranov vojne za Slovenijo so v Sloveniji dobro organizirani tudi drugi veterani in domoljubna društva, ki gojijo spomine na pretekle vojne in slovensko odporniško gibanje (Šteiner, Čas, 2017)⁹. Večina teh organizacij je združena v Koordinacijo domoljubnih in veteranskih organizacij Slovenije (KoDVOS), v okviru katere skupaj usklajujejo svoja stališča in zahteve glede položaja in uresničevanja pravic veteranov.

Veterani, ki so organizirani v ZVVS, se neposredno včlanjujejo v območna združenja, ki so hierarhično povezana v Zvezo veteranov vojne za Slovenijo, in v njih delujejo. Koordinacijo med njimi izvajajo pokrajinski odbori. Danes je v Zvezo vključenih 57 območnih organizacij, ki svoje delo koordinirajo v 13. pokrajinskih odborih z več kot 27.600 članicami in člani (Jankovič, 2021).

Republika Slovenija dokaj spodbudno financira delovanje veteranskih organizacij. To opravlja prek pristojne službe za vojne veterane na DVVVD na MORS. Društvom in zvezam vojnih veteranov MORS v skladu z zakonom podeljuje status nevladne organizacije v javnem interesu s področja vojnih veteranov. Teh veteranskih organizacij iz obdobja slovenske osamosvojitvene vojne je v Sloveniji 77 (tri zveze z lokalnimi društvi in pet ostalih samostojnih društev) (SLOVET1).

9 Šteiner in Čas (2017) sta v prispevku o domoljubnih in veteranskih organizacijah v Sloveniji za revijo Slovenski vojaški izzivi analizirala članstvo vseh domoljubnih in veteranskih organizacij in proučila, kako uresničujejo svoj socialni in funkcionalni imperativ ter koliko prispevajo k preseganju političnih in zgodovinskih delitev v Sloveniji glede zmage in poraza v posameznih vojnih obdobjih.

Opažamo, da obstaja bistvena razlika med številom registriranih vojnih veteranov (67.539) in številom tistih, ki so vključeni v veteranske organizacije. V ZVVS jih je denimo vključenih 27.600. V policijsko veteransko združenje Sever je vključenih okrog 6500 veteranov, v VSO jih je po podatkih iz medijev vključenih 4445 (Kršinar, 2023)¹⁰, ostale veteranske organizacije imajo malo članov. Veliko veteranov ni članov organizacij, ki imajo vpliv na položaj veteranov v družbi in v političnih odločitvah.

V naši raziskavi smo govorili z veteranom, ki ni član nobenega veteranskega združenja, kar je pojasnil s tem, da nima potrebe po tem, da bi bil član, saj se druži s svojimi bojnimi tovariši ne glede na to, da ni v veteranski organizaciji. Svojo nalogo za domovino je opravil, ko je bil čas za to (torej v vojni), dobil je plačano dodatno zdravstveno zavarovanje, za kar je državi zelo hvaležen, več pa nikoli ni pričakoval, ker ni šel v vojno zato, da bi imel od tega kakšne koristi (SLOVET2).

Čast, slava in ohranjanje spominov

Veterani vojne za Slovenijo se zavedajo, da se obdobje priprav na osamosvojitve Slovenije in sama osamosvojitvena vojna potiskata v ozadje zgodovinskega spomina. Vsa združenja ZVVS so skrbno popisala celotno dogajanje v vojni in te spomine tudi objavila v obliki obsežnih publicističnih projektov, do sedaj je bilo izdanih več kot 100 del (knjig, filmov, videozapisov, posnetkov javnih dogodkov) (SLOVET1). O vojni je bilo napisanih tudi več raziskovalnih del in univerzitetnih diplomskih, magistrskih in doktorskih del.

Veterani so osebno zelo angažirani pri širjenju svojih spominov in dejstev o vojni med mladimi. Dogovarjajo se z ravnatelji šol in vsi, ki znajo nastopati, osamosvojitve in značilnosti vojne za samostojno Slovenijo tam tudi predstavijo. Zavedajo se, da šolski kurikulum izpušča obdobje po drugi svetovni vojni, zgodovino SFRJ in razloge za njen razpad, ter da učitelji o tem obdobju niso izobraženi, zato se trudijo, da bi mladim v šolah predstavili to zgodovinsko obdobje iz prve roke. To pa jih vodi do grenkega spoznanja, da bo ta vojna, potem ko sami ne bodo več mogli prepričevati ravnateljev, da bi v šolah govorili o svoji vojni, v prihodnjih generacijah pozabljena.

10 Isti vir je navedel, da je bilo leta 2023 vseh registriranih veteranov 68.397, pri čemer se je skliceval na podatke Ministrstva za obrambo (Kršinar, 2023).

Veterani ocenjujejo, da je ugled slovenskih veteranov v družbi velik, nanj pa vpliva delovanje veteranskih zvez in društev na državnem nivoju in v lokalnih okoljih. Hkrati pa se ta ugled tudi zmanjšuje, vedno ko se pojavijo poskusi njihove politizacije in potvarjanja zgodovinskih dogodkov ter prisvajanja zaslug. Intervjuvani veteran je to nasprotje opisal takole:

»Članstvo veteranskih organizacij skozi aktivno državljanstvo stalno nastavlja ogledalo družbi. Če je pri tem politično nepristransko, je pomemben dejavnik kreiranja javnega mnenja v družbi in odnosa države in politike do dosežkov v preteklosti. V Sloveniji beležimo tudi primere upada ugleda in zanimanja za veterane zaradi negativnih pojavov zaslugarstva in potvarjanja zgodovinskih dejstev ali negativnih pojavov iz vojne 1991 in dogodkov po njej (trgovina z orožjem, izbrisani)« (SLOVET1).

V Sloveniji se obeležuje 13 državnih praznikov, od katerih jih je šest povezanih s procesi osamosvajanja, od tega so *»trije povezani z zgodovinskimi in veteranskimi dogodki pred osamosvojitvijo in trije z dogodki v času osamosvajanja in vojne za samostojno Slovenijo« (SLOVET1).* Organizirane so tudi številne veteranske proslave na lokalni ravni v spomin na dogodke v lokalnih okoljih. Na teh proslavah sodelujejo vojni veterani v svojih veteranskih oblekah in z veteranskimi prapori. Veterani vojne za Slovenijo so vabljeni tudi na druge dogodke, ki obeležujejo vojno in vojaško zgodovino Slovencev. Intervjuvanci menijo, da jih ljudje zelo spoštujejo, še zlasti, ko jih vidijo v veteranskih oblekah. Opozarjajo pa, da se na proslavah v zadnjih letih, ko spomin na vojne čase vse bolj blede, vse manj govori o tem, katerim dogodkom so te proslave dejansko posvečene. Kritični so tudi do državnikov, ki imajo na teh proslavah govore, kajti *»veterane najbolj boli, ko jih najvišji državni govorniki na državnih proslavah niti ne omenijo ali izrečejo besede zahvale« (SLOVET1).* »Nisem zelo reden gost na proslavah, ampak kar sem bil, sem ugotovil, da se vse drugo bolj govori, premalo pa o vojni. ... Večina govorcev je politikov, ki govorijo o aktualnih temah, ne pa o konkretnih temah iz vojne« (SLOVET2).

Veterani opažajo, da so v družbi tudi ljudje, ki mislijo, da je bila vojna za Slovenijo nepomembna, zato ker je trajala le deset dni. Neki intervjuvanec je ta negativni oziroma podcenjevalni odnos družbe opisal takole: *»Družba o veteranih: 'kaj se te greste, tisti teden vojne' /.../ sem rekel, veš, vojna, tudi če traja eno sekundo, te lahko ubijejo in tako to razumi, pa se mi je potem opravičil. In tako se tudi ogromno ljudi obnaša do tega« (SLOVET5).*

Veterani so povabljeni na državne proslave, vendar ocenjujejo, da njihova prisotnost ni povsem skladna s tistim, kar bi jim pripadalo, glede na to, da so v vojni zavarovali in izborili slovensko samostojnost. O izkazovanju družbene časti veteranom pa je SLOVET4 slikovito povedal naslednje: *»Najbolj pogrešam, ko so*

proslave, ne vem, državne, ko je dan SV, pogrešam, v prvi vrsti bi morali stati veterani s prapori. V nadaljevanju zadaj pa Slovenska vojska. To bi potem bilo spoštljivo. Zdaj po 35 letih mislim, da bi si to zaslužili /.../ to bi bilo potem res tisto častno. Ne pa, da vabijo veterane, pa jih postavijo tja v neki kot, ne.»

Trajno obliko spominjanja na vojno za Slovenijo predstavljajo spomeniki in spominske plošče. Spomeniško krajino bi lahko ocenili kot precej skromno, vendar dostojanstveno. Veteranske organizacije so se namreč po vojni odločile, da se ne bo gradilo velikih monumentalnih spomenikov, temveč da bodo spomeniki preprosti, vendar z močno sporočilnostjo. Veterani so sklenili, da bodo kot osnovo za spomenike vojnim dogodkom uporabili betonski tetraeder, ki je v vojni služil kot protioklepna ovira in simbolizira barikade, na katerih se je izborila osamosvojitve. Na te tetraedre so pritrjene marmorne plošče, na katerih so običajno zelo kratki napisi v zahvalo braniteljem slovenske samostojnosti. Poleg tetraedrov obstajajo tudi drugi spomeniki. Ponekod so postavljeni spominski parki, zlasti na mestih večjih spopadov, na katerih so kot pomnik uporabljena orožja, ki so te spopade zaznamovala, npr. Spominski park osamosvojitvene vojne Medvedjek, v katerega so leta 2011 postavili oklepnik BOV-3 s spominskim panojem. Kot spominska obeležja se postavljajo tudi spominske napisne table na objekte, posvečene posameznim dogodkom, npr. table na hišah, v katerih je bilo pred vojno in med njo skrito orožje TO in milice. Vseh omenjenih obeležij je v Sloveniji blizu 500. Obeležja urejajo veteranske organizacije, skupaj z lokalnimi skupnostmi. Intervjuvanci se strinjajo, da je spomenikov dovolj in da je tudi skrb za vse vrste spomenikov ustrezna.

Ugotovitve iz kvalitativne raziskave (Kosovo)

Opis vzorca in potek raziskave

Raziskava o položaju vojnih veteranov na Kosovu je temeljila na kvalitativnem pristopu, z izvedbo polstrukturiranih intervjujev. Vzorec je zajemal udeležence vojne iz obdobja od leta 1998 do leta 1999, ki so bili pripadniki Osvobodilne vojske Kosova (OVK). Raziskava je potekala v naslednjih mestih: Prizren, Priština in Peč. Udeleženci so prihajali iz različnih delov Kosova in so se razlikovali po starosti, družinskem statusu in po vrsti dejavnosti med vojno. Pogovori so razkrivali raznolik spekter izkušenj in čustev – od ponosa in občutka dolžnosti do razočaranja nad razmerami v povojnem obdobju. Poseben poudarek je bil namenjen njihovi oceni državne podpore in družbene percepcije veteranskega statusa.

Uresničevanje zakonodaje in vpliv na zakonodajo

Glede zakona o vojnih veteranih Osvobodilne vojske Kosova (2014) intervjuji kažejo na izrazit razkorak med formalno opredeljenimi pravicami in njihovo dejansko uresničitvijo v praksi. Čeprav zakon jasno določa finančne in socialne ugodnosti, te niso vedno izplačane oz. so omejene na nizke zneske. Veterani prejemajo socialno podporo v višini 170 evrov mesečno, kar velja le za brezposelne. V primeru sprejetja te pomoči jim zakon prepoveduje opravljanje dela, kar mnoge postavlja v paradoksalno situacijo, saj so prisiljeni izbirati med legalnim minimalnim dohodkom, ki ne omogoča dostojnega življenja, in preživetjem z delom »na črno«.

Veterani OVK so bili v preteklih letih zelo kritični do kosovskih oblasti, ki niso upoštevale z zakonom določenega pravila, da se veteransko nadomestilo usklajuje z minimalno plačo. Ko so junija leta 2022 v kosovskem parlamentu razpravljali o predlogu zakona o povišanju minimalne plače s 170 na 250 evrov, pri tem pa ni bilo predvideno, da bi se enako zvišalo veteransko nadomestilo, so se številni veterani zbrali na nenapovedanih protestih pred kosovskim parlamentom, pri čemer je prišlo do spopada s policisti (Radio Free Europe, 2022). Intervjuvani veterani so bili glede prejetja tega nadomestila zelo kritični, npr. KOSVET8 je povedal naslednje:

»Takrat za nas, veterane, nepoškodovane, 2014, pride en zakon, nam omogoči, da imamo nekaj benefitov. Tudi eno penzijo, 170 evrov. Ampak to je bil diskriminatoren zakon. Zakaj? Ker so nam rekli, mi vam bomo dali 170 evrov, ampak vi nimate pravice delat« (KOSVET8).

Sklepamo, da je v političnih krogih izrečenih veliko negativnih besed na račun veteranov, saj je (KOSVET8) zagrenjeno ugotovil *»/.../ oni nam zdaj govorijo, da smo se mi vojskovali za teh 170 evrov, se pravi, slišimo besede ministra: 'bolje bi bilo najeti borce in jih takrat plačati v enkratnem znesku, kot pa vam vseživljenjsko'«.*

Veterani opozarjajo tudi na potrebo po spremembi zakona, predvsem v smeri jasnejše kategorizacije med dejanskimi borci in podporniki, saj trenutni sistem po njihovem mnenju omogoča zlorabe. Vsak, ki si želi status veterana, namreč sam vloži dokumentacijo za enega od statusov, predvidenih v zakonu, in če nihče ne opazi, da gre za kaj spornega, mu vladna komisija ta status odobri. Zaradi nedorečene regulacije v zakonu se je že kmalu po njegovem sprejemu pojavilo zelo veliko število prosilcev za status veterana. V enem od poročil s protestov, ki so jih leta 2016 pripravili veterani OVK zaradi zelo počasnega dela vladne komisije v zvezi s priznavanjem statusa, je bil zabeležen podatek, da je ta komisija februarja leta 2015 prejela že 65.000 prošenj za status veterana, zraven pa je objavljen podatek, da je bilo pripadnikov OVK le 23.684 (Saipi, 2016). Čeprav teh podatkov ni

mogoče natančno preveriti, je mogoče sklepati, da je verjetno res prišlo do velike razlike med dejanskimi pripadniki in številnimi, ki so menili, da ustrezajo zakonodajni določbi o tem, kdo je lahko vojni veteran OVK.

Intervjuvani veterani s Kosova so v naši raziskavi omenjali potrebo po reviziji števila evidentiranih veteranov, ker se pojavljajo sumi o prevelikem številu upravičencev, kar zmanjšuje razpoložljiva sredstva za tiste, ki so v bojih dejansko sodelovali. Kot primere dobrih praks navajajo rešitve iz Slovenije in Hrvaške, kjer so postopki identifikacije in kategorizacije po njihovem mnenju natančnejše urejeni. KOSVET9 je dejal: *»/.../ pravim, da moramo biti pravno močni in organizirani in da moramo sami sebe očistiti od lažnih veteranov in lažnih invalidov.«* Opozoril pa je tudi, da določbe o povrnjenih stroških zdravljenja ne držijo: *»Nihče za moje zdravljenje ni dal 5 centov, vse sem /plačal/ sam«* (KOSVET9).

Poleg finančne podpore intervjuvanci izpostavljajo potrebo po ustanovitvi institucionaliziranega centra za zdravljenje posttravmatske stresne motnje (PTSM) ter po sistematični psihološki pomoči. Številni so opozorili, da se v zvezi z invalidi, kljub pravicam, določenim z zakonom, v praksi preveč zanašajo na tuje donacije, zlasti na področju medicinskih pripomočkov in protez, katerih življenjska doba je omejena. Med pogostimi predlogi se pojavlja tudi želja po več zaposlitvenih priložnostih za vojne invalide in po subvencioniranih storitvah v javnem prometu.

Veterani poudarjajo, da se v vojno niso vključili zaradi materialnih koristi, temveč zaradi svobode in državne neodvisnosti, zato si danes predvsem želijo dostojanstvenega življenja in družbenega priznanja, ne pa miloščine.

Delovanje veteranskih organizacij

Veteranske organizacije na Kosovu imajo pomembno vlogo pri povezovanju posameznikov in ohranjanju spomina na vojno, vendar njihova moč pri vplivanju na zakonodajo in oblikovanje javnih politik ostaja omejena. Organiziranost je pogosto odvisna od lokalnih pobud in političnih razmer, zato se učinkovitost posameznih združenj razlikuje. Intervjuvanci so opozorili, da je sodelovanje med združenji šibko, prav tako pa obstaja razkorak med veterani različnih regij. Kljub temu te organizacije delujejo kot prostor družbene podpore in medsebojne solidarnosti.

Nekateri veterani so izrazili razočaranje nad tem, da njihove organizacije pogosto nimajo realnega vpliva na spremembe zakonodaje, saj je pri tem odvisnost od političnih strank, ki so zastopane v kosovskem parlamentu, velika. Po njihovem mnenju bi bilo treba okrepiti neodvisnost veteranskih združenj in vzpostaviti skupno krovno organizacijo, ki bi lahko enotno zastopala interese veteranov pred državo.

Veteranske organizacije so organizirane na ravni občin, vendar nekateri člani opažajo, da imajo težave pri sodelovanju z občinskimi strukturami. Intervjuvanec KOSVET9, ki je govoril o svoji nekdanji veliki angažiranosti v veteranski organizaciji, iz katere pa se je umaknil, a ga v okolju še vedno cenijo, ker je bil borec, je svoj odnos do veteranskega organiziranja izrazil v obliki opozorila, da se veteranske organizacije ne bi smele politično povezovati s strankami: *»Ampak aktiven nisem, nočem biti povezan z njimi /.../ In zdaj, predsednik občine se z mano pogovarja normalno. Za njih pa noče slišat. In tu sem zdaj jaz nek most med njimi, da takoj pridem in naredim to, da občina Peje da kakšno donacijo. Ker oni takoj reagirajo v političnem smislu /.../ Veterani moramo biti apolitični, ker jutri pride druga stranka in izgubiš vrednote, izgubiš vse«*(KOSVET9).

Čast, slava in ohranjanje spominov

Obleževanje vojne in ohranjanje spomina na padle borce sta na Kosovu močno prisotna, vendar pogosto fragmentirana in politično pogojena. Obstaja večje število spominskih obeležij, posvečenih različnim skupinam ali posameznikom, kar ustvarja vtis razpršenosti. Posebej pomembno spominsko mesto je Prekaz na območju Drenice, posvečeno družini Jashari, ki simbolizira odpor in žrtve. Kljub temu pa ustanovitelj OVK Adem Jashari v prestolnici Priština nima osrednjega spomenika, kar nekateri intervjuvanci razumejo kot pomanjkanje enotne državne politike spominjanja: *»Ko sem obiskal vojne spomenike v Prištini, jih je okoli 10. V Prištini ljudje sploh ne mislijo, da se je vojna zgodila. Oni so med vojno sedeli na kavici. Oni tudi še vedno nimajo in ne odobravajo spomenika Ademu Jashariju v Prištini. Ti ljudje živijo v mehurčku. V Peje pa ljudje bolj spoštujejo vojne veterane in vojno«* (KOSVET1).

Mnenja veteranov o spomenikih so deljena. Nekateri menijo, da njihova številčnost kaže na spoštovanje do padlih, drugi pa opozarjajo, da bi bilo bolj smiselno ustvariti eno osrednjo lokacijo za vse borce, na kateri bi se izvajale državne slovesnosti. Pojavljajo se tudi kritike glede estetske kakovosti številnih spomenikov, saj so zaradi pomanjkanja sredstev pogosto nizke umetniške vrednosti. Mnogo spomenikov je financiranih s pomočjo zasebnih ali tujih donatorjev, kar še dodatno zmanjšuje njihovo uradno simbolno težo. Veterani so tudi iskreno pojasnili, kako so gradili nekatere spomenike (*»Mi smo poiskali nekoga, ki bo naredil ceneje«* (KOSVET4)) in sedaj ocenjujejo, da bi jih mogoče bilo treba popraviti ali celo zamenjati.

Kar se tiče državnih in lokalnih proslav, veterani poročajo, da se 30. decembra vsako leto organizira osrednja državna slovesnost, kamor so povabljeni vsi

veterani OVK, ob tem pa še številne lokalne prireditve. Udeležba je praviloma prostovoljna in vabila niso osebna, temveč javna. Večina veteranov se dogodkov udeležuje skupaj z družinami, predvsem zaradi občutka pripadnosti in spoštovanja do padlih tovarišev. Najbolj obiskan je tridnevni dogodek v vasi Prekaz v spominskem kompleksu Adema Jasharija, ki poteka od 5. do 7. marca. Ob tem se veterani spominjajo smrti poveljnika Adema Jasharija 7. marca 1998, ki so mu kosovske oblasti po razglasitvi neodvisnosti leta 2008 podelile naziv »heroj Kosova«.

Veterani OVK opozarjajo, da se mladi ljudje v šolah ne izobražujejo o zgodovini vojne na Kosovu, in zdi se, da je naloga sistematičnega spominjanja na vojno za neodvisnost Kosova prepuščena družinam ali pa pozabljanju. KOSVET2 je tako pojasnjeval svoj občutek krivde, ker svojim otrokom ni sam dovolj opisal svojega bojevanja v vojni, saj v knjigah o tem ne morejo veliko izvedeti:

»Drugače pa v knjigah, je tega minimalno ali pa sploh nič o vojni. To je še bolj škandalozno. Če danes govorite z nekom, ki je star 24–26 let, mogoče celo starejši, in ga vprašate, kaj se je tukaj dogajalo, nimajo pojma, kar je zelo slabo. Jaz svojih otrok nisem hotel bremeniti s tem, ampak videl sem, da sem jaz naredil napako. Šli so na drugo stran in postali indiferentni. Ker jaz jih nočem bremeniti, jaz si želim, da poznajo zgodovino in da se to ne bi ponovno dogajalo v prihodnosti. In mislim, da se ta spomin briše. Prav pred mesecem dni sem videl, ko sem šel s hčerko v Prekaz. S to mlajšo sem bil in ima vedno neka vprašanja. Po tem sem ugotovil, da je nisem zadostno informiral oz. informiral tako, kot je treba« (KOSVET2).

Analiza položaja kosovskih veteranov pokaže zapleten in pogosto protisloven položaj veteranov OVK v sodobni kosovski družbi. Gre za izrazit razkorak med simbolnim priznanjem in dejansko družbeno vključenostjo. Čeprav zakon formalno priznava njihov prispevek, je v praksi podpora omejena, pogosto neenaka in odvisna od političnih razmer ali od političnih strank, ki so na oblasti. Družbeni pogled na veterane je polariziran – del javnosti jih dojema kot junake, drugi kot prejemnike neupravičenih privilegijev. Veterani OVK se sami dobro zavedajo tega svojega protislovnega položaja v kosovski družbi, kar je opisal KOSVET3: *»Predavanja in knjige o teh temah niso tako številčne. Kosovska akademija ne dela dovolj, da bi napisala posebno zgodovino OVK. V nekaterih delih ja, ampak brez poglobljenih raziskav. V družbi je drugačno mnenje o OVK. Nekateri rečejo, da je OVK zajemala le majhno število članov in da niso imeli podpore s strani ljudi, kar ni res. So imeli podporo, čeprav jih je bilo malo. Ampak nismo imeli zmogljivosti, infrastrukture, uniform, navodil, orožja, da bi to število povečali« (KOSVET3).*

Večina veteranov kljub družbeni razklanosti izraža ponos in ne obžaluje svoje vloge v vojni: *»Ampak jaz nisem bil nikoli razočaran, zakaj sem sodeloval. Vojna je bila vredna, ne glede na finančne ali druge škode. Na primer, pri nas požgana hiša, krava, tehnika. Ampak še vedno je bilo vredno. In to je pomembno« (KOSVET10).*

Razprava – družbeni položaj in vpliv vojnih veteranov: »vojna, tudi če traja eno sekundo, te lahko ubijejo«

Prvo raziskovalno vprašanje se je nanašalo na družbeni vpliv veteranov (na sodržavljane in zlasti na mlade) glede ohranjanja spominov na pomen boja v vojni za neodvisnost države ter glede oblikovanja in uresničevanja zakonodaje, ki opredeljuje status veteranov v družbi. Pri tem raziskovanju smo izhajali iz Kelmanovega modela družbenega vpliva (1958), kot ga je v teoretskem okviru veteranske skupnosti posodobil Hannel (2023).

Drugo raziskovalno vprašanje o tem, ali so vojni veterani slovenske in kosovske vojne za neodvisnost razen z zakonom določenih bonitet prejeli od države in javnosti ustrezno mero časti in slave, to je neke vrste družbeno priznanje, v zameno za njihovo žrtvovanje, smo proučevali tako, da smo izhajali iz treh dimenzij, čustvene, pravne in socialne dimenzije Honnethovega modela družbenega priznanja (1995). Teoretski pristop smo nadgradili z dvodimenzionalnim modelom družbenega priznanja, to je s simbolno in z redistribucijsko dimenzijo (Fraser, 1995, 2000).

Veterani vojne za samostojno Slovenijo in veterani vojne za neodvisnost Kosova so približno pet let po končanih vojnah dobili pravno priznanje svojih veteranskih pravic, ustrezna zakonodaja je v Sloveniji začela veljati leta 1996, na Kosovu pa leta 2014. Če izhajamo iz teorij družbenega vpliva in pri tem najprej izpostavimo prvi model (Kelman 1958), lahko ugotovimo, da je uporaben za razumevanje dinamike med posameznikom in družbo v povojnem kontekstu, torej za razumevanje tega, kako posamezniki (v tem primeru vojni veterani) oblikujejo svoj odnos do družbenih institucij, države in javnosti. Veterani v obeh državah cenijo svojo državo in zagotavljajo, da jim ni žal, da so se borili za njeno neodvisnost. Pri svoji nekdanji odločitvi, da se z orožjem borijo za neodvisnost svojih držav, niso razmišljali, da bi jim zaradi tega morale pripadati kake družbene ugodnosti. Zato so presenečeni in prizadeti, ko ugotavljajo, da jim sedaj del javnosti očita stroške, ki nastajajo zaradi njihovih veteranskih dodatkov. Ker gre za starajočo se populacijo, ki se upokojuje, bo vedno več upravičencev do obveznega zdravstvenega prispevka (starejši od 50 let v Sloveniji) oziroma do veteranske pokojnine (na Kosovu tudi zaradi velike brezposelnosti in nezmožnosti, da bi veterani s svojim delom lahko sami poskrbeli zase v starosti). Slovenski veterani se zavedajo, da jim je zakonodaja priznala določene pravice, od katerih pa je smiselno izvedljiva le pravica do obveznega zdravstvenega prispevka in v omejenem ob-

segu pravica do veteranskega letnega dodatka, če dokažejo, da so v socialni stiski. Vendar so za to, kar dobijo, zelo hvaležni. Tisti, ki so najbolj družbeno angažirani in tudi sami vlagajo zakonodajne predloge, vedo, da so določene kategorije ljudi, ki so sodelovali v vojni, ostale brez priznanega veteranskega statusa, in menijo, da gre pri tem za nepravilnost. Ob tem pa ni mogoče prezreti dejstva, da je število vojnih veteranov zelo naraslo in da se zakonodajalec izmika dodatni širitvi upravičencev zaradi stroškovnih posledic. Veterani OVK na Kosovu se podobno zavedajo, da je zakon predvidel številne pravice, ki pa jih vlada zaradi nizkih prihodkov in splošne revščine ter korupcije ne more v celoti financirati, na kar jo opozarjajo mednarodne finančne institucije, in zato v zakonodajnem postopku ne usklajuje dviga veteranskih pokojnin z minimalno plačo, čeprav zakon to predpisuje.

Kelman (1958) je opozarjal na naslednje: če odnos in družbene strukture (npr. zakonodaja, javni diskurz, mediji) ostajajo na ravni formalnega priznanja, brez globljega moralnega in simbolnega potrjevanja, se ljudje pogosto znajdejo v položaju, v katerem so norme družbenega spoštovanja zgolj zunanje potrjene, ne pa tudi internalizirane znotraj širše skupnosti. In to se je zgodilo z veterani v obeh opazovanih državah. Zakonodaja jim je formalno priznala širok nabor pravic, ki pa jih zaradi finančnih in drugih omejitev vlade izvajajo v precej omejeni obliki. Slovenski veterani so glede tega kritični, vendar ostajajo hvaležni za tisto malo, kar dobijo. Kosovski veterani pa so prav tako kritični, tudi angažirali so se v protestih proti parlamentu, ko je ta obravnaval opustitev njihovih pravic, in vse bolj iščejo krivdo v svojih vrstah. Menijo namreč, da bi bilo treba število veteranov in njihove statuse revidirati ter pokojnine zagotoviti samo tistim, ki so se dejansko borili, ne pa vsem pripadnikom OVK. Menijo, da bi se potem finančna sredstva razdelila na manjše število upravičencev in bi lahko bila višja od mizernih 170 evrov. Ker se oblasti izogibajo veteranom priznati njihove formalne pravice, to vodi v občutek marginalizacije in v delno izgubo njihovega družbenega statusa, kljub uradnemu priznavanju njihove vloge. Če se veterani odločijo za zaprosilo za veteransko pokojnino, ne smejo početi ničesar, kar bi jim lahko prineslo dodatne finančne koristi, pokojnina pa je tako nizka, da z njo ne morejo preživeti ne sebe, ne žene, ne otrok ali drugih od njih odvisnih družinskih članov.

Veterani obeh držav opažajo, da jim javni diskurz oporeka upravičenost do veteranskega statusa in s tem povezanih pravic. Slovenski veterani to doživljajo v obliki kritike javnosti, da je bila slovenska vojna za samostojno Slovenijo zelo kratka, le desetdnevna. Veterani se čutijo ponižane tudi zato, ker se vojno v Sloveniji strokovno opredeljuje kot (manjši) oboroženi spopad. Stališče enega od slovenskih intervjuvancev glede dolžine vojne je bilo zelo jasno – vojna je vojna, pa četudi traja samo sekundo, te v njej lahko ubijejo. Kosovski veterani doživljajo javne kritike zaradi velikega števila ljudi, ki so si pridobili status veterana, pa mor-

da to niso bili. Najbolj jih prizadene, ko kdo pravi, da bi bilo bolje, če bi vojake plačevali med vojno, kot pa da je treba sedaj veteranom doživljenjsko plačevati veteranske ugodnosti.

Veterani iz obeh držav opažajo, da je identifikacija družbe z njihovim bojem vse slabša. Mladi ljudje se o tem ne učijo in o preteklosti ne vedo prav dosti. Slovenski veterani so se odzivanju tematike osamosvojitve Slovenije ob rob družbenega zanimanja uprli s številnimi knjigami in objavami o vojni ter s svojim lastnim aktivnim pristopom do slovenskih šol, kamor hodijo predavat o svoji vlogi v osamosvojitvi. Kosovski veterani opažajo, da zgodovina vojne za neodvisno Kosovo ni poglobljeno proučena in se bojijo, da bodo šole vse redkeje organizirale proslave v čast vojnim dogodkom. Slovenski veterani opažajo, da se tudi politiki, ki hodijo na državne proslave v čast vojnim dogodkom, v svojih govorih vse manj dotikajo dejanskih vojnih spominov in vse bolj govorijo o svojih aktualnih političnih problemih. Torej se identifikacija z vojno izgublja ne le pri mladih, ki nimajo znanja, temveč tudi pri političnih odločevalcih, ki vojno poznajo, proslave pa izkoriščajo bolj za promocijo svojih političnih prepričanj.

Identifikacija se zato večinoma odvija znotraj veteranskih združenj, kjer člani med seboj iščejo podporo, solidarnost in potrditev lastne vrednosti, ker jim ta pogosto ni zagotovljena na institucionalni ravni. Slovenski veterani imajo močna in aktivna veteranska združenja, ki so tudi vplivna v političnih odločitvah, pridobivajo finančna sredstva za svoje delovanje in organizacijo proslav, vendar se na proslavah vse bolj medsebojno srečujejo samo še veterani, medtem ko mladih na proslave nikakor ne morejo privabiti. Na Kosovu pa tudi podpora znotraj veteranskih združenj ni zadostna. Če upoštevamo Kelmanov pristop, lahko zaključimo, da veterani iščejo družbeno priznanje in spoštovanje, a ga ne dobijo, oziroma je tega vse manj, zato se počutijo marginalizirane.

Honnethov pristop, ki omenja tri vrste družbenega priznanja, to je čustveno, pravno in socialno priznanje, je mogoče aplicirati na položaj vojnih veteranov v obeh državah na naslednji način: bolj kot se oddaljujejo spomini na vojno, manj je čustvene pripadnosti ciljem, za katere so se veterani v vojni borili. Vsakdanji problemi ljudi odvrčajo od zgodovine. Na Kosovu je to še posebej vidno zaradi revščine, nerazvitosti, pomanjkanja delovnih mest, kar posledično vodi v veliko migracijo, še posebej mladih ljudi, v tujino. Slovenski veterani pogrešajo čustveno priznanje javnosti, da je bila vojna usodna prelomnica za sedanji položaj Slovenije v svetu. Zlasti mladi ljudje, ki so se rodili v samostojni Sloveniji, svojega sedanjega blagostanja ne morejo primerjati z ničimer iz preteklosti, kar starejši ljudje in veterani med njimi še pomnijo. Posledično se ne zavedajo vseh bojev in žrtev za pravice, ki se njim danes zdijo samoumevne. Na primeru kosovskih veteranov vidimo tudi razkorak med zakonodajo in dejansko uresničitvijo pravic, kar je

mogoče razumeti kot pomanjkanje pravnega priznanja, hkrati pa so zaradi razdeljenih družbenih (in političnih) pogledov pogosto prikrajšani tudi za socialno priznanje. Slovenski veterani ravno tako opažajo formalno priznanje v obliki širokega nabora pravic, ki pa se v realizaciji močno zoži, predvsem na eno pravico, ki je tudi formalizirana s podzakonskimi ukrepi, hkrati pa nekateri opozarjajo, da širok nabor pravic v družbi ustvarja občutek, kaj vse so veterani dobili v zameno za svojo žrtev med vojno. Omenjajo tudi poskuse zgodovinskega revizionizma, ko gre za dogajanje med osamosvojitveno vojno, kar močno zmanjšuje čustveni vidik priznanja. Zlasti moteče je prisvajanje zaslug za osamosvojitve s strani določene skupine ljudi, ki so imeli med vojno visoke politične položaje, kar pa posledično vpliva na javnost tako, da vse manj spoštuje tisto, kar je v vojni bilo dejansko najbolj bistveno, in sicer veliko enotnost različnih političnih skupin glede skupnega boja za samostojno Slovenijo. Posledično tako slovenska kot tudi kosovska družba ne dosegata stopnje, na kateri bi bila vrednota prispevka veteranov ustrezno ponotranjena ali internalizirana kot skupna moralna norma. Pri veteranih se tako vse bolj razvija občutek nepriznanosti in izključenosti, potisnjenosti ob rob ali v kot, kar je značilno za številne skupine veteranov v pokonfliktnih družbah.

Teorija družbene pravičnosti (Fraser) ob primeru kosovskih veteranov osvetljuje dvojno krivico – pomanjkanje materialne podpore (neustrezne pokojnine, omejitve zaposlovanja, dostop do zdravstvene in psihološke oskrbe) in hkratno simbolnega priznanja v družbi, v kateri se javno mnenje giblje med občudovanjem in stigmatizacijo. K stigmatizaciji je prispevalo tudi spoznanje, da so nekateri pripadniki OVK med vojno in po njej izvajali vojne zločine, zaradi česar je bilo ustanovljeno posebno sodišče¹¹ za vojne zločine na Kosovu v Haagu.

Simbolna narava priznanja veteranstva se kaže v odnosu družbe do postavljanja, ohranjanja in spoštovanja spomenikov, ki so bolj ali manj trajna obeležja dogodkov iz vojne, in osebnosti, ki so v vojni imele herojsko vlogo. Spomeniki so na Kosovu precej številni, vendar pa so zelo raznoliki, saj so jih postavljali ljudje v svojih lokalnih okoljih po lastni presoji in glede na razpoložljiva sredstva, tako da imajo nekateri pomanjkljivo umetniško vrednost, nekateri pa so tudi slabo zgrajeni. Del spomenikov je bil zgrajen z donacijami iz tujine. Veterani menijo, da je državna oblast, s tem ko je sprejela tuje donacije za spomenike (kot tudi za medicinske pripomočke za vojne invalide), pokazala, da tudi materialno ni poskrbela

11 Posebno sodišče je po kosovskem pravu vzpostavljeno sodišče mednarodnih sodnikov, ki so ga ustanovili leta 2015 in ga financira Evropska unija, ki tudi skrbi za zaščito prič, saj so nekateri visoki poveljniki OVK, ki so na sojenju, tudi tesno povezani s političnim življenjem na Kosovu.

za ohranjanje spominov. Spominski park Adem Jashari, ki je bil tudi delno zgrajen s tujimi sredstvi, je skupno simbolno mesto vseh veteranov, kamor ti hodijo na obeleževanje spopada v Prekazu in v spomin na legendarnega poveljnika, ki je v tem spopadu padel. V Prekaz hodijo tudi na družinske izlete in svojim otrokom tam pripovedujejo zgodbe, ki jih v šolah in knjigah nikoli ne bodo prebrali, ker je zgodovina bojev med vojno zelo slabo popisana. Prav zbiranje v Prekazu kaže, da se veteranska skupnost vse bolj obrača vase.

Teorija družbene pravičnosti ob primeru slovenskih veteranov kaže na ustrezno materialno podporo, saj so veterani hvaležni za tiste bonitete, ki jih od družbe dobijo, čeprav se zavedajo da jim je na formalni ravni obljubljeno veliko več. Simbolno priznanje v družbi pa dobiva protisloven značaj. Veterani so se sami odločili, da bodo postavili spomenike povsod, kjer so se odvijali boji, in da bodo ti spomeniki zelo skromni – betonski tetraedri kot nekdanje protioklepne ovire iz vojne in marmorne plošče na njih. Vnaprej so anticipirali odpor slovenske javnosti do dragih in velikih skulptur. Z leti je prišlo spoznanje, da za te spomenike, če so daleč izven naseljenih mest, nihče ne skrbi, oziroma jih nihče ne obiskuje in ne vzdržuje. Tako so ponekod te spomenike¹² predstavili na bolj obljudene kraje. Drugi vidik simbolnega priznanja so knjige in članki ter raziskovalne naloge, ki opisujejo vojno. Slovenski veterani so skrbne opise vojne naredili sami in jih tudi objavili. Kosovski veterani še vedno čakajo, da bo to naredila kosovska akademija. Slovenski veterani se osebno lotevajo ohranjanja spominov, tudi ko gre za prenos spominov na mlado generacijo, saj predavajo po šolah in skušajo mladim sami pojasniti, v kakšnih okoliščinah so zavarovali slovensko pot v samostojnost. Šolski kurikulumi so namreč sestavljeni tako, da je v njih omemba osamosvojitvene vojne zelo obrobna.

Slovenski veterani so precej številčno vključeni v veteranske organizacije, ki skrbijo za spomenike, organizirajo proslave in povezujejo veterane v skupnih aktivnostih za sooblikovanje kolektivnega spomina (pisanje knjig in predavanja po šolah). S strani vlade so njihove aktivnosti tudi finančno podprte z vsakoletnim razpisom za financiranje delovanja veteranskih in domoljubnih organizacij.

Zaključek

12 Tak primer je spomenik spopadom z enotami JLA na Fernetičih, ki so ga veterani skupaj z občinsko oblastjo v Sežani s Fernetičev preselili v spominski park nasproti sodišča v mestu Sežana, v katerega je umeščen skupaj z vsemi drugimi vojaškimi spomeniki.

Zaključimo lahko, da so si veterani vojne za Slovenijo in vojni veterani OVK podobni v prepričanju, da se je bilo vredno boriti za neodvisnost svoje države in da v vojno niso šli zaradi kasnejšega družbenega priznanja svoje vojne in vojaške vloge. Za oboje veterane velja, da imajo, formalno gledano, zagotovljeno družbeno priznanje, saj je v obeh državah sprejeta zakonodaja, ki ureja veteranski status. Skupno ugotavljajo, da je simbolno priznanje pomena vojne vse bolj prepuščeno zgodovinski pozabi. Razlikujejo pa se po tem, da se slovenski veterani zoperstavljajo pozabljanju in marginalizaciji vojne tako, da pišejo knjige in članke in o tem predavajo po šolah, prizadevajo si tudi za sodelovanje s Slovensko vojsko, ker želijo s tem prispevati k civilno-vojaškimi odnosom, veterani OVK pa o svoji vojni pripovedujejo v družinah, svojim otrokom na spominskih srečanjih, nimajo pa veliko zapisane zgodovine. Podobni so si glede organiziranosti v številne veteranske organizacije, ki imajo velik družbeni vpliv v obeh državah (organizacija proslav, organizacija protestov), vendar pa so slovenske veteranske organizacije v boljšem položaju, ker so s strani države tudi materialno priznane, saj so za svoje delo na področju skrbi za veterane deležne posebne finančne podpore. Odnos javnosti do veteranov v obeh državah niha med občudovanjem (herojstvo), razklanostjo (politizacija veteranskih združenj in posameznih veteranov) in stigmo (zaradi kratkosti vojne v Sloveniji in zaradi nekaterih vojnih zločinov na Kosovu). Raziskava je tudi pokazala, da se bodo veteranske organizacije in posamezniki v obeh državah sčasoma verjetno marginalizirali v posebne veteranske skupnosti.

Literatura in viri

- Brink, B. van den, Zala, M., Theuns, T. (2020). The interplay and tensions between justice claims: Nancy Fraser's conception of justice, empirical research and real world political philosophy. V T. Knijn & D. Lepianka (ur.), *Justice and Vulnerability in Europe: An Interdisciplinary Approach* (197–213). Edward Elgar Publishing.
- Dandeker, C., Wessely, S., Iversen, A., & Ross, J. (2006). What's in a Name? Defining and Caring for »Veterans«: The United Kingdom in International Perspective: The United Kingdom in International Perspective. *Armed Forces & Society*, 32(2): 161–177. <https://doi.org/10.1177/0095327X05279177>
- Eyni, S. in Musavi, S. E. (2024). Social isolation of war veterans with post-traumatic stress disorder based on emotional inhibition: The mediating role of rejection sensitivity. *Journal of Military and Veterans' Health*, 32(1): 18–27. <https://doi-ds.org/doi/10.2023-18613259/JMVH>
- Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a »post-socialist« age. *New Left Review*, 212: 6893. <https://academic.oup.com/book/48781/chapter-abstract/420802143?redirectedFrom=fulltext>

- Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3: 107–120. <https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition>
- Hannel, E. (2023). Veteran Peoplehood: A Theoretical Framework. *Journal of Veterans Studies*, 9(1):181–189. https://journal-veterans-studies.org/articles/10.21061/jvs.v9i1.397?_rsc=1sjoc
- Honneth, A. (1995). The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. Cambridge: Polity Press. <https://www.cambridge.org/core/journals/hegel-bulletin/article/abs/axel-honneth-the-struggle-for-recognition-the-moral-grammar-of-social-conflicts-trans-joel-anderson-oxford-polity-1995-p-xxi-215-hb-3950/A81476D6AAAEBA403C4EBCCFF2C66AAE1>
- Jankovič, M. (2021). Organiziranost Zveze veteranov vojne za Slovenijo. <https://www.zvvs.si/zvvs-o-nas/organiziranost>
- Jelušič, L. in Gashi, V. (2024). Comparing social positions of war veterans in two post-Yugoslav societies: Slovenia and Kosovo. V Conference program: 41. [S. l.]: ERGOMAS. <https://www.cobiss.si/cobissid/202519555>
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification, and internalization: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1): 51–60. https://hckelman.scholars.harvard.edu/sites/g/files/omnuum10576/files/hckelman/files/Compliance_identification_and_internalization.pdf
- Knieriem, M. in Lagendijk, A. (2025). Enfoldings of Redistribution, Recognition, and Misrecognition in Gentrifying Molenbeek, Brussels. *Annals of the American Association of Geographers*, 1–16. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24694452.2025.2530082>
- Kršinar, I. (2023). Številke so neizprosne: NOB bolj čaščena od osamosvojitve. Reporter 4. jun. 2023. <https://reporter.si/clanek/slovenija/nob-bolj-cascena-od-osamosvojitve-1064090>
- Moore, M. J., Shawler, E., Jordan, C.H., Jackson, C.A. (2025). Veteran and military mental health issues. V StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing. Posodobljeno 17. avgusta 2023. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK572092/>
- Nisenbaum, R., Ismail K., Wessely, S., Unwin, C., Hull, L., Reeves, W.C. (2004). Dichotomous factor analysis of symptoms reported by UK and US veterans of the 1991 Gulf War. *Population Health Metrics*, 2(1), 8. <https://doi.org/10.1186/1478-7954-2-8>
- Pravilnik o merilih za sofinanciranje dejavnosti nevladnih organizacij v javnem interesu na področju vojnih veteranov. (b. d.). Portal PISRS. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=PRAV13870>
- Radio Free Europe (2022). Kosovo Veterans, Police Clash At Parliament Amid Protest Over Pensions. 6. junij 2022. <https://www.rferl.org/a/kosovo-veterans-pensions-protests/31885738.html>
- Republic of Kosovo (2014). Law No. 04/L-261 on Kosovo Liberation Army Veterans. Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 26, 23 April 2014. <https://legal-tools.org/doc/04bwdm/pdf>

- Saipi, A. (2016). Kosovo Reviews War Veterans List After Protest. 2. februar 2016. <https://balkaninsight.com/2016/02/02/kla-veterans-protest-over-state-benefits-02-01-2016/>
- STA (2019). Upokojemcem se obeta brezplačni javni prevoz. <https://siol.net/avtomoto/promet/upokojemcem-se-obeta-brezplacni-javni-prevoz-510159>
- Šteiner, A. in Čas, T. (2017). Domoljubne in veteranske organizacije – primer Slovenije. Sodobni vojaški izzivi, junij 2017 – 19/št. 2. https://dk.mors.si/info/images/SVI/PDF/2017_2/steiner-cas.pdf DOI:10.33179/BSV.99.SVI.11.CMC.19.2.7
- Šteiner, A. (2025). Komentar na Predlog Sprememb Zakona o vojnih veteranih. Osebni facebook profil Alojza Šteinerja. Objavljeno 21. julija 2025.
- UN SC Res.1244 (1999). <https://digitallibrary.un.org/record/274488?v=pdf>
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o prevozih v cestnem prometu (2019). <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2019-01-2937>
- Zakon o spremembi Zakona o vojnih veteranih (2025). <https://e-uprava.gov.si/si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=18019&lang=si>
- Zakon o vojnih veteranih (1995). Uradni list Republike Slovenije, št. 63/95 s spremembami in dopolnitvami. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1995-01-2859>
- Zupančič, R. (2015). Kosovo: laboratorij preprečevanja oboroženih konfliktov, po-konfliktne obnove in izgradnje države. Brno: V. Klemm; Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015. 223 str., graf. prikazi. ISBN 978-80-87713-14-3. ISBN 978-80-261-0535-0.
- Zveza veteranov vojne za Slovenijo. (b. d.). Organiziranost. <https://www.zvvs.si/zvvs-o-nas/organiziranost>